

Оксана ШТАНЬКО
(Луцьк)

“МІСЦЕ ПУБЛІЧНЕ, ДЕ СПОКІЙ ТА ПОРЯДНІСТЬ ЗАХОВАНИМИ Є”: РАТУША В РЕЦЕПЦІЇ ЛУЦЬКИХ І ВОЛОДИМИРСЬКИХ МІЩАН XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

Кінець XV – початок XVI ст. став часом активізації урбанізаційного процесу на теренах Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ). Він ніс за собою локацію (фундацію, закладання) якісно нових центрів територіальних осередків, наділених правом на самоврядування, та зміну політико-правового статусу тих міст, які вже були нанесені на просторову мапу означених земель. Великокнязівським чи королівським привілеєм на маґдебургію, мешканці міста переводились із права, нормами якого вони досі послуговувались (волинське, руське) на маґдебурзьке, передбачався алгоритм створення й функціонування міського уряду – маґистрату. Разом з тим, міщани-“майдеборчики” отримували низку прав та прерогатив політико-економічного спектру. Однією із таких переваг був дозвіл на спорудження ратуші (*лат.* praetorium, *нім.* rathaus, *рат*, *пол.* ratusz, *староукр.* ратуш) – адміністративно-судової будівлі, де відбувались засідання міської влади й вирішувались найважливіші справи маґдебурзького міста.

У збірнику “Porz№dek s№dyw i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej” Бартоломія Гроїцького – перекладача норм маґдебурзького права з латини на польську мову зазначалось, що “в ратуші, принаймні раз в тиждень, або скільки в тому буде потреба, повинні збиратись бурмистр й радники, аби дбати про посполите добро, примножуючи його, а шкодам, які б тому загрожувати могли, перешкождали” [5, с. 30]. Окрім радців, обов’язково присутніми в ній мали бути представники ремісничих цехів, міського поспільства, а також війтівсько-лавничий суд у повному складі. Як головна й показна споруда в місті, де засідала міська влада, ратуша споруджувалась у самому центрі його економічного й громадського життя – на Ринковій площі або на розі однієї з головних вулиць, що виходили на Ринок [7, с. 700].

Право на будівництво ратуші луцькій міській громаді було дароване привілеєм великого князя литовського Олександра з династії Ягеллонів 31 липня 1497 р.: “...побудують [луцькі міщани] також ратушу в почесному місці” [4, с. 14]. Перед ратушею, за настановою великого князя Олександра Казимировича, свої цехові світлиці мали розмістити шевці, пекарі, м’ясники та чоботарі [4, с. 14]. Таке розпорядження монарха дозволяє робити припущення про перехід означених цехових організацій під юрисдикцію новоствореного уряду – маґистрату.

Попри офіційний дозвіл на побудову ратуші в Луцьку наприкінці XV ст., вперше ця споруда згадується в записках Луцького гродського суду під 1566 р. та 1567 р. – майже через сімдесят років [2, арк. 458–458 зв.; 9, с. 421]. Хоча, наприклад, у Києві, ситуація з постанням у місті головної адміністративної будівлі складалась за радикально протилежним історичним сценарієм: ратушу побудували майже одразу після надання киянам маґдебурзького права у 1498 р. [6, с. 54]. Стосовно Луцька – можна припускати, що її будівництво припало на період у часовому проміжку 1562–1566 рр. На користь цієї гіпотези свідчить скарга вже згаданого міського писаря Богуша Ванкевича, подана до луцького гроду 1 листопада 1566 р. – в час вирування у Луцьку епідемії чуми. Тоді писар просив внести до актових книг замку позов на луцького єврея Іллю та його товариша – берестейця Шлому Єсковича, бо за словами міського канцеляриста, означені євреї, будучи в нетверезому стані, влаштували в місті погром, під час якого лучани “бегали беречь ратуша” [2, арк. 458–458 зв.]. Просторове розміщення будівлі, яку городяни захищали від євреїв-розбійників восени 1566 р., в торговельному кварталі міста ще раз свідчить на користь того, що це була саме ратуша, ймовірно – в стані незавершеного будівництва. Натомість вперше в актовій документації гроду засідання Луцького маґистрату “на ратуші” зафіксоване 16 липня наступного 1567 р. У 1580 р. в Луцьку спалахнула велика пожежа, під час якої ратуша згоріла, вочевидь тому, що, як і більшість будинків у місті, була

дерев'яною. Міщани, однак, спромоглися до швидкої відбудови ратуші, оскільки згадки про неї знову є в книзі за 1581 р. [9, с. 421].

У часі до цього, засідання міського суду Луцька проводились у в'їтківському домі (“во владу мѣстского, в дому воитовском”, “в дому воитовском, у лантвоита мѣста луцког[о]”), підземелля якого традиційно слугувало міською в'язницею (“... мене у везенью воитовскомъ держали”) [2, арк. 92–92 зв., 354–354 зв.]. Один сюжет із міської історії Луцька того ж 1566 р. вказував на зачитування королівського листа з наказом магістратським урядникам бути покірними новопризначеному в'їту – Михайлу Єло-Малинському в домі луцького бурмистра Григорія Посолейка [2, арк. 24]. Текст розпорядження славетним міщанам у понеділок, 28 січня 1566 р., зачитував писар Богуш Ванкевич, тобто засідання магістрату відбувалось у світлиці бурмистрівської господи [2, арк. 24].

Перший привілей Володимирі на маґдебурзьке право, на жаль, до нині не зберігся. Одна з уцілілих конфірмацій на права та вольності міській громаді Володимира від короля Сигізмунда Августа від 6 серпня 1560 р. містить підтвердження дарувань Сигізмунда I від 17 липня 1509 р. та 29 березня 1534 р., однак у текстах цих документів немає жодної згадки про ратушу. Натомість у підтверджувальному привілеї короля Яна II Казимира від 7 березня 1652 р., де переказувався зміст привілею Сигізмунда Августа від 12 жовтня 1570 р., зокрема, зазначалось: “Pozwala№с przytym radzie miejskiej ratusz, iako sami zechc№, zbudowaж... na kтыгum miejsцу bed№ chcieж” (“дозволяємо при тому раді міській ратушу, як самі захочуть, збудувати, на якому місці волітимуть”) [4, с. 29–34, 144; 9, с. 422–423]. Попри це, ратуша у Володимирі з'явилася лише через чотирнадцять років. Тож, в обох випадках – і в Луцьку і у Володимирі, головна адміністративно-судова будівля в місті постала не тоді, коли на те було дано офіційний дозвіл, а в часі, коли це могли дозволити фінансові потуги міської громади.

Із джерел відомі обставини будівництва володимирської ратуші. 2 вересня 1583 р. шляхтич Єронім Дубровський продав будинок, розташований на одному із передмість – Залужжі, бурмистрові й радцям міста за сорок польських злотих [10, с. 438]. Означений “домокъ”, магістрату вільно було “яко своє властное зараз с того мѣстца побрати и где хотечи его поставити и им шафовати, яко своєю властностью” [10, с. 439]. Актові записи Володимирського гроду наступних років, свідчать, що ратушу побудували на Ринковому майдані, однак дім, про який йшлося, був куплений у Є. Дубницького не зовсім легітимно. На це, принаймні, вказувала справа Гальшки Станіславової Граєвської, де йшлося про розібрання міщанами будинку в її дворі на Залужжі та побудову з отриманого дерева ратуші (вересень 1586 р.): “поменєныи воить [Михайло Дубницький – авт.], бурмистры и вси радцы мѣста тутошнего Володимѣрского на право и невинност єє мл. пн̄и Кграєвское не щгледаючисє, не ведати в которыи щбычаи, упорне, кгвалтовне и безправне...будованє там [на Залужжі – авт.] стоячоє: две светлицы с коморами, з сенми, с подклетом, з дверми, зь замками, з клямками, защєпками, завєсами, з оболонами, з лавами и зо всим тым яко ся тот дом сам в себе мел, з оного двора п̄нее Кграєвское Залужя кгвалтовне и своволне побравши, себе на пожиток свои до мѣста г̄сдрского Володимѣрского щтвзовивши, з оного дому п̄нее Кграєвское в мѣсте тутошнем Володимѣрском в Рынку ратуш себе збудовали” [13, с. 443].

Отож, у другій половині XVI ст. обидва волинські міста – Луцьк і Володимир посеред своїх Ринкових майданів мали дерев'яні ратуші. Традиційні записи в міських книгах того часу або ж виписи із них – екстракти, внесені до гродської документації, починались словами староукраїнською чи старопольською мовами: “на мѣстцу звыкломъ судовомъ в ратушу” [3, арк. 2], “на мѣстце судовое звыклоє до ратуша володимѣрского” [12, с. 441], “мѣстце звычаиноє ратуш” [12, с. 442], “na miescu zwyklym sądowym w ratuszu” [3, арк. 1], “Dzialo się w Ratuszu Miasta Іє[go] Kro[lowskiej] M[ilos]czy Luckie[go]” [3, арк. 15].

Зовнішній вигляд ратуші відповідав тогочасним вимогам будівельної естетики, добротності й обороноздатності. Елементом оздоби ратуш Луцька і Володимира були годинники (“puizegarz”). За влучною заувагою В. Кравченка, ратушний годинник ще більше підкреслював значення й важливість цієї будівлі, оскільки визначав ритм життя міщан [9, с. 420–421]. Так, наприклад, судові засідання Луцького магістрату призначались на десяту годину ранку: “Przeto s№d ninieyszy... te sprawy ... do dnia iutrzeyszego odkłada y termin stronom obiema bez przypozwu stanowic sik dnia iutrzeyszego w Ratuszu Juckim o godzinie dziesi№tey na puizegarzu naznacza” (“Тому суд нинішній...

ті справи... до дня завтрашнього відкладає й термін сторонам обом без додаткового позову прийти наказує дня завтрашнього в Ратуші Луцьким в годині десятій на годинникові призначає” [1, арк. 34]. Ще одним елементом ратушної атрибутики був дзвін (“*dzwonek ratuszny*”), за допомогою якого до ратуші закликали урядників й поспільство (міську громаду), сповіщали про початок судових засідань чи небезпеку [1, арк. 90, 110 зв.; 2, арк. 39 зв.].

Ратуша була резиденцією міської влади, її символом, а тому будь-яка свавільна дія, здійснена супроти неї, вважалась проявом зневаги [9, с. 418]. З повагою до своєї ратуші ставились луцькі міщани. Як засвідчують актові документи, у свідомості лучан вона означувалась як “*mięsce publiczne, gdzie wszelaki pokoі u usciwońж та byж zachowana*” (“*місце публічне, де спокій та порядність захованими є*”) [1, арк. 18], або “*miesce tameczne publiczne, gdzie cziowiek kozdy паіbespechnieyszy zostawac by miaі*” (“*місце тамтешнє публічне, де кожній людині в найбільшій безпеці зоставатись належить*”) [1, арк. 97].

Із осудом тогочасні міщани реагували на зневажливі слова стосовно когось із урядників, зокрема, чи міста загалом, виголошені, “*в ганебний спосіб*” на ратуші. Так, луцький кравець Грицько Березницький на прізвисько “Гудзик”, який 7 грудня 1638 р. дозволив собі грубі висловлювання на адресу райці Василя Шилневича у приміщенні луцької ратуші. Як свідчив позивач, того дня у зв’язку із відсутністю райці Яна Гепнера на урядування, хворіючи (“*rod czas niesposobnego здrowia*”), він та його колега Ян Матвієвич, цехмістри й представники поспільства прийшли до ратуші, “*miesca publicznego s№dowego, bezpieczeństwem у рокоіем prawa pospolitego*” (“*місця публічного судового, з безпекою та спокоєм права посполитого*”) для обдумування потреб міста. Того разу йшлося про нагальну потребу зібрати гроші (“*ciezary*”) в сумі чотирьохсот польських злотих, аби виплатити їх до Королівського скарбу [1, арк. 68 зв.]. Коли рішення стосовно означеної проблеми було практично знайденим, до ратуші увірвався Грицько Кравець, обмовляв міських урядників, збунтувавши поспільство не платити той податок взагалі: “*siowy wprod usczypliwemi protestui№cych raіcow у strozyw caiosci Miasta tego у dobra pospolitego іudzy spokoinych, prawem obwarowanych, роccіw№ siawa ich у dobre zycie unizai№c, іzyi, sromocii, wediug upodobania swego, rozruch uczyniwszy w Ratuszu, tych wszystkich panow Cechmistrow у Braci№ od tych umowionych у postanowionych podatkow odwioi у zbuntowai, zaliem у despectem srogim nakarmii*”/ “*словами спочатку образливими райців, що протестують, стражів цілісності міста того і добра посполитого, людей спокійних, правом захищених, достойну славу їхню та добре життя принижуючи, обмовляв, соромив, як йому завгодно було, розруху в ратуші вчинивши, тих усіх панів цехмістрів та братію від обговорених й затверджених податків відвів й збунтував, жалем й деспектом суворим нагодував*” [1, арк. 69]. Врешті, через свавільні дії й зневагу луцького ремісника, магістрат поклав весь тягар податку саме на нього [1, арк. 69].

Подібний випадок у Луцьку відбувся 12 липня 1639 р. Того дня бурмістри, райці, лавники, цехмістри й поспільство звично вирішували нагальні міські потреби. В тому їм, однак, завадив лавник Роман Левкович. Урядник, за свідченням райці Шимона Злоторовича, певний час не віддавав до магістрату належної контрибуції (податку) й забороняв виплачувати гроші своєму зятеві та іншим міщанам [1, арк. 97]. 12 липня бунтівний урядник увірвався до ратуші, в грубий спосіб знеславив пана Шимона, а по тому, посеред ратушної світлиці, чинячи “*одповіді й похвалки*”, дістав гранату, озброївся кордом (коротким ножем) й викликав зневаженого Злоторовича на двобій-дуель [1, арк. 97].

Документи Володимирського гроду добре доповнюють картину сприйняття ратуші волинськими міщанами. В акті від 4 вересня 1586 р. йдеться про відмову вїйта Михайла Дубницького з’явитися до головної адміністративно-судової споруди міста в справі нелегітимно розібраного будинку Гальшки Граєвської. Своє небажання прийти “на ратуш” Дубницький аргументував судовою справою поміж ним та володимирськими міщанами і, в цьому контексті, апеляцією, яку розглядалав король. Разом з тим, як свідчив вїйт, “*п̄ нве мешчанє мене на ратуш не пускают и завжди ратуш замыкают*” [11, с. 441]. Натомість королівський дворянин Шчасний Богуматка, позивач в означеній справі, та возний Луцького повіту Андрій Жирицький, ходивши до ратуші, засвідчили перед гродськими книгами Володимира, що вона не тільки не замкненою була, а й “*овшем отвором стояла для доброволного приистъя кожного*” [11, с. 441]. Тож в сприйнятті міщан й обивателів Володимира, будівля-символ маґдебургії, де здійсню-

вався справедливий суд і куди йшли “за правдою”, був відчинений для усіх.

Міщани перед ратушею відчували і певний страх, бо саме там знаходився стовп ганьби – “пренгір”, виконували різні покарання за вироками міського суду в присутності, а нерідко й за активної участі міських мешканців: тілесні карі за крадіжки, сутенерство, звідництво, грабежі (січення, шмагання, таврування, відтинання рук, вух, носа) [14, s. 8–16; 15, s. 126–127; 16, s. 95]. Біля “пренгира” привселюдно оголошували докази здійснених злочинів, публічно спалювали підроблені документи та виставлялися фальшиві міри й ваги. Свідченням міщанського побоювання перед ратушею є польські прислів'я “не кричи, бо потягнуть за язик до ратуші”, “до костелу коли схочеш, а на ратушу мусиш” та “всі розумні, якщо повернулися з ратуші” [9, с. 418–419].

Таким чином, ратуша відіграла важливу роль в житті самоврядних міських громад Луцька і Володимира. Діяльність магістратів, зосереджена в її стінах – судівництво, обговорення й вирішення актуальних міських проблем й потреб, попри часами двоякість та суперечливість деяких рішень, супроводжувалася загальною інтерпретацією ратуші як місця, гідного шани й поваги, де мали побутувати закон і справедливість.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 23 : Луцький городовий магістрат, оп. 1, спр. 1, 183 арк.
2. ЦДІАК України, ф. 25 : Луцький гродський суд, оп. 1, спр. 8, 509 арк.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52: Рада міста Львова, оп. 1, спр. 425, 32 арк.
4. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе / [упоряд. В. Антонович]. – Ч. 5: Акты о городах (1432–1798). – Т. I. – К. : Въ Университетской типографіи, 1869. – 94, 736 с.
5. Groicki V. Porz№dek s№dow i spraw mieyskich prawa Maydeburkskiego w Koronie Polskiej / [wydai K. Koranyi]. – Warszawa, 1953. – 258 s.
6. Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоуправління / Наталія Білоус. – К. : Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2008. – 360 с.
7. Капраль М. Своєрідність київського магідебурзького права: нотатки на маргінесі нової книги про Київ кінця XV – першої половини XVII століть / Мирон Капраль // Український археографічний щорічник. – Вип. 13 / 14. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Український письменник, 2009. – С. 697–703.
8. Кравченко В. Документи до історії ратуші в місті Ковелі 30-х–40-х років XVII століття / Володимир Кравченко // Український археографічний щорічник. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Український письменник, 2012. – Вип. 16/17. – Т. 19/20. – С. 337–362.
9. Кравченко В. Ратуша у самоврядному житті громади міста Володимира в кінці XVI століття / Володимир Кравченко // Український археографічний щорічник. – Вип. 13/14. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Український письменник, 2009. – С. 417–456.
10. Там само. – Документи. – № 1: 1583 р., вересня 2. Володимир. – Впис акту продажу Єронимом Дубровським будинку на передмісті Залужжі над річкою Лугою бурмистрові і радцям міста Володимира. – С. 438–439.
11. Там само. – Документи. – № 3: 1586 р., вересня 4. Володимир. – Свідчення возного Андрія Жирицького про відмову володимирського вїта Михайла Дубницького з'явитися до ратуші у справі панії Гальшки Станіславової Граєвської з міщанами про розібрання ними будинку в її дворі на Залужжі і побудову з отриманого дерева ратуші на Ринку. – С. 440–442.
12. Там само. – Документи. – № 4: 1586 р., вересня 4. Володимир. – Свідчення возного Андрія Жирицького перед гродським урядом про відмову вїта Михайла Дубницького прибути до ратуші для розгляду справи по королівському рішенню та інших його справ з міщанами. – С. 442.
13. Там само. – Документи. – № 5: 1586 р., вересня 6. Володимир. – Скарга королівського дворянина Щасного Богуматки на вїта, бурмистрів і радців, які в 1583 році безправно розібрали будинок у дворі на Залужжі, що належав Гальшці Станіславовій Граєвській, і з нього збудували ратушу на Ринку; визнання в тому возного Михайла Голуба. – С. 443–444.
14. Kamler M. Kary za kradzień w Krakowie i Poznaniu w 2 poiowie XVI wieku / Marcin Kamler // Spoieczestwo staropolskie. Studia i szkise / Pod redakcją A. Izydorczyk i A. Wyczacskiego – T. IV. – Warszawa: Pacstwowo Wydawnictwo Naukowe, 1986. – S. 9–17.
15. Kamler M. Recyduwa w przestkpczońci kryminalnej w Polsce drugiej poiowy XVI i pierszej poiowy XVII wieku / Marcin Kamler // Chasopismo prawno-historyczne. – T. XLIV. – Zesz. 1 – 2. – 1986. – S. 123–131.
16. Mikoiajczyk M. Їwiktokradcy przed s№dami miejskimi w Maiopolsce w XVI–XVIII wieku / Marian Mikoiajczyk // Spoieczestwo staropolskie. Seria nowa. – T. II. Spoieczestwo a przestkpczońż. – Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2009. – S. 96–109.